Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ ԱՆՆԱ ՍՈՂՈՄՈՆԻ

ԹՎԻ ԿԱՐԳԸ ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ, ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆՈՒՄ ԵՎ ՌՈՒՍԵՐԵՆՈՒՄ

Ժ.02.02 – «Ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանություն» մասնագիտությամբ բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

Երևան – 2026

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համլսարանում:

Գիտական ղեկավար՝ **Վարդան Զորիկի Պետրոսյան**
բանասիրական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ **Լիլիթ Գեորգիի Բրուտյան**
բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

Էլիզա Հենրիկի Ղազարյան
բանասիրական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

Առաջատար կազմակերպություն՝ **Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան**

Ատենախոսության պաշտպանությունը կկայանա 2026 թ. դեկտեմբերի 21-ին՝ ժամը 15:00-ին, Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում գործող ԲԿԳԿ-ի՝ Լեզվաբանության 019 մասնագիտական խորհրդի նիստում: Հասցե՝ 0015 Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 15:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2026 թ. նոյեմբերի 20-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Մ. Սիմոնյան**

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թիվը քանակի լեզվական արտահայտման հիմնական քերականական կարգերից է: Այն սովորաբար ներկայացվում է եզակի–հոգնակի հակադրությամբ, սակայն լեզվական թիվը չի սահմանափակվում մեկ և մեկից ավելի առարկաների պարզ թվաբանական տարբերակմամբ: Քերականական ձևը, բառային իմաստը և տվյալ համատեքստում արտահայտվող իրական քանակայնությունը կարող են համընկնել, բայց կարող են նաև չհամընկնել: Ուստի սույն աշխատանքում գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի թվի կարգը քննվում է ձևի և բովանդակության փոխհարաբերության տեսանկյունից: Հայ. *ջուր, գերմ.* das Wasser և ռուս. вода բառերն ունեն քերականական եզակի ձև, սակայն չեն նշանակում մեկ սահմանազատված հաշվելի միավոր, իսկ հյ. *ակնոց,* գերմ. die Brille, ռուս. очки շարքում նույն առարկան երեք լեզուներում ներկայացվում է թվի տարբեր ձևերով: Սույն աշխատանքում *իրական թիվ* ասելով նկատի է առնվում տվյալ համատեքստում ներկայացվող առարկաների, անձանց կամ իրողությունների քանակային բնույթը, որը կարող է լինել որոշակի, անորոշ կամ հաշվելիության տեսակետից չտարբերակված: Գոյականի, բայի և դերանվան թիվը սույն աշխատանքում դիտարկվում է որպես մեկ ընդհանուր քերականական կարգ՝ խոսքիմասային տարբեր դրսևորումներով: Թվային հակադրության սահմանափակվածությունը ևս թվի կարգի ներքին առանձնահատկություններից է. անեզականությունը, անհոգնականությունն ու հավաքականությունը սույն աշխատանքում դիտարկվում են ոչ թե որպես թվի կարգից դուրս գտնվող պատահական բացառություններ, այլ որպես քերականական ձևի, բառային իմաստի և իրական քանակայնության անհամաչափ հարաբերություններ:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է երեք լեզուներում՝ գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում, թվի կարգի ձևային և բովանդակային կողմերի միասնական քննության անհրաժեշտությամբ: Երեք լեզուների քերականություններում եզակի և հոգնակի ձևերի կազմությունը, հոլովական հարացույցներն ու համաձայնության դրսևորումները մանրամասն նկարագրված են, սակայն քերականական և իրական թվերի հարաբերությունը, հաշվելիությունը, ընդհանրական ու հավաքական իմաստները և թերի թվային հարացույցները սովորաբար քննվում են առանձին բաժիններում: Արդիական է նաև տարբեր կառուցվածք ունեցող երեք լեզուների զուգադրությունը, որոնցում թվային տեղեկության արտահայտման միջոցներն ու դրանց տեղը քերականական կառուցվածքում էապես տարբերվում են: Թեման ունի նաև կիրառական արդիականություն: Միևնույն հասկացությունը զուգադրվող լեզուներում կարող է արտահայտվել թվի տարբեր ձևերով ու կառույցներով, և թարգմանության, օտար լեզուների ուսուցման ու երկլեզու բառարանագրության մեջ այդ տարբերությունների անտեսումը կարող է հանգեցնել բնագրի թվային կառուցվածքի ինքնաբերական վերարտադրության:

Թեմայի ուսումնասիրվածությունը և տեսական հիմքը: Հայերենագիտական աշխատություններում թվի կարգն ուսումնասիրվել է ինչպես նկարագրական,

այնպես էլ պատմական հայեցակերպերով: Ժամանակակից հայերենի կառուցվածքային նկարագրության համար առանցքային են Է. Աղայանի և Գ. Ջահուկյանի աշխատությունները: Հ. Պետրոսյանի «Գոյականի թվի կարգը հայերենում» մենագրությունը հայերենի գոյականի թվին նվիրված հիմնական ուսումնասիրությունն է և սույն աշխատանքի՝ գոյականին վերաբերող բաժինների գլխավոր տեսական աղբյուրներից մեկը: Գերմաներենի վերաբերյալ սույն աշխատանքի տեսական հենքը ձևավորվում է գերմաներենի քերականագիտական ավանդույթի կառուցվածքային-համակարգային, ձևաբանական-հարացուցային և գործառական-շարահյուսական մոտեցումների համադրությամբ: Ռուսերենի վերաբերյալ սույն աշխատանքի տեսական հենքում համադրվում են քերականական ձևի, իմաստի ու գործառույթի փոխհարաբերությունը շեշտադրող և ձևաբանական-հարացուցային մոտեցումները: Թվի կարգի ընդհանուր հարցերի քննության համար հիմք են ընդունվել նաև Ն. Տրուբեցկոյի, Ռ. Յակոբսոնի, Օ. Եսպերսենի և Վ. Պլունգյանի աշխատությունները: Ն. Տրուբեցկոյի՝ հնչույթաբանական հակադրությունների քննության համար ներմուծած և Ռ. Յակոբսոնի՝ քերականական կարգերի վրա տարածած նշույթավորվածության հասկացությունը հիմք է դարձել եզակի–հոգնակի հակադրության և հոլովական հարացույցի նկարագրության համար: Մեր ուսումնասիրած աղբյուրների շրջանակում չի հայտնաբերվել գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի այնպիսի միասնական զուգադրական ուսումնասիրություն, որտեղ նույն կառուցվածքով համադրվեն գոյականի, բայի և դերանվան եզակի ու հոգնակի ձևերը, դրանց ձևաբանական, շարահյուսական և իմաստագործառական դրսևորումները, ինչպես նաև անեզականությունը, անհոգնականությունն ու հավաքականությունը:

Հետազոտության օբյեկտը գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի թվի քերականական կարգն է: Հետազոտության առարկան գոյականի, բայի և դերանվան եզակի ու հոգնակի ձևերի կառուցվածքային, ձևակազմական, հարացուցային և իմաստագործառական դրսևորումներն են, ինչպես նաև քերականական և իրական թվերի հարաբերությունը բացահայտող անեզականության, անհոգնականության ու հավաքականության երևույթները:

Հետազոտության նպատակն է զուգադրական քննությամբ բացահայտել թվի քերականական կարգի արտահայտման միջոցները, կառուցվածքային կազմակերպումը և իմաստագործառական հնարավորությունները գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում՝ վեր հանելով դրանց ընդհանրությունները, տարբերությունները և քերականական ու իրական թվերի միջև դրսևորվող անհամաչափությունները: Նշված նպատակին հասնելու համար առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները.

1. սահմանել թվի քերականական կարգի ուսումնասիրության տեսական ելակետերը և տարբերակել քերականական թիվը, իրական թիվը, բառային իմաստն ու համատեքստային գործառույթը,
2. քննել գոյականի եզակի թվի կառուցվածքը հոլովական հարացույցներում՝ հաշվի առնելով հիմքի, վերջավորության, շեշտի և ձևահնչույթաբանական փոփոխությունների դերը,

3. ի մի բերել հոգնակիի կազմության համակարգային և ոչ համակարգային միջոցները, տարահիմք ձևերը, ինչպես նաև թվի ու հոլովի համատեղ արտահայտման եղանակները,
4. բացահայտել գոյականի եզակի և հոգնակի ձևերի ընդհանրական, տեսակային, զանգվածային, վերացական, թանձրացական և ոճական կիրառությունները,
5. քննել բայի եզակի և հոգնակի ձևերի կազմությունն ու գործառույթները՝ դեմք–թիվ հարացույցի, ենթակա–ստորոգյալ համաձայնության և քերականական ու իրական թվերի չհամընկնելու դեպքերի սահմանազատմամբ,
6. վերլուծել դերանունների թվակազմությունը, տարահիմք և անփոփոխ ձևերը, ինչպես նաև դրանց հղումային ու գործառական կիրառությունները,
7. սահմանազատել անեզականությունը, անհոգնականությունն ու հավաքականությունը՝ ըստ թվային հարացույցի, իմաստի և հաշվելիության հատկանիշների,
8. որոշել հաշվելիության, թվականների և քանակական ցուցիչների դերը թվային ձևերի կազմության ու մեկնաբանման մեջ և բացահայտել երեք լեզուների միջև թվային անհամաչափությունները,
9. ձևակերպել եռալեզու զուգադրության ընդհանուր չափանիշները՝ հաշվի առնելով թվային նշույթի տեղակայումը, ձևային տիպը, հարացուցային ամբողջականությունը, համաձայնությունը, իմաստը և գործառույթը:

Հետազոտության նյութը, սահմանները և մեթոդները: Հետազոտության տեսական և աղբյուրագիտական հիմքը կազմել են երեք լեզուների գիտական քերականությունները: Ընդհանուր առմամբ՝ աշխատանքում վերլուծվել է 27 գեղարվեստական, հրապարակախոսական և այլ բնագրերից քաղված 31 համատեքստային օրինակ, քերականություններից վկայակոչված 6 և հեղինակի կազմած 19 նախադասության օրինակ, 13 ասացվածք, թևավոր խոսք և ասույթ, ինչպես նաև 1000-ից ավելի բառային և բառակապակցական օրինակ: Ուսումնասիրությունը կատարվել է առավելապես համաժամանակյա հայեցակերպով և վերաբերում է երեք լեզուների ժամանակակից գրական տարբերակներին: Ուսումնասիրությունն իրականացվել է նկարագրական և զուգադրական վերլուծության մեթոդների կիրառմամբ: Կառուցվածքային-ձևաբանական վերլուծությամբ որոշվել է բառաձևի դիրքը հարացույցում, հիմքի ու վերջավորության հարաբերությունը, թվի և հոլովի ցուցիչների բաշխումը, ինչպես նաև հարացույցի ամբողջական կամ սահմանափակ բնույթը: Ձևաինչույթաբանական վերլուծությամբ քննվել են հիմքի հերթագայությունները, ընդլայնումները, կրճատումները և շեշտափոխությունները, իսկ իմաստագործառական ու համատեքստային վերլուծությամբ՝ քերականական և իրական թվերի հարաբերությունը: Զուգադրական քննության հիմքում դրվել է գործառական համարժեքության սկզբունքը. համեմատվում են ոչ թե արտաքին կազմությամբ նման ձևային տարրերը, այլ նույն կամ մոտ քերականական ու իմաստագործառական արժեքներն արտահայտող միջոցները: Զուգադրության արդյունքները գլուխներում ամփոփված են վեց համեմատական աղյուսակներում՝ ըստ համեմատության ընդհանուր չափանիշների:

Աշխատանքի գիտական նորույթը հետևյալն է.

1. Ուսումնասիրվող երեք լեզուներում՝ գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում, գոյականի, բայի և դերանվան թվային կարգերը նկարագրվում են համեմատության միասնական չափանիշներով:
2. Եռալեզու զուգադրության համար ձևավորվում է քննության չափանիշների համակարգ, որը թույլ է տալիս թվային երևույթը նկարագրել միաժամանակ ձևի, իմաստի, համաձայնության և համատեքստի տեսանկյուններից՝ առանց բառաձևի եզակի կամ հոգնակի կառուցվածքը նույնացնելու իրական քանակային հարաբերության հետ:
3. Եզակի թվի՝ որպես թվի կարգի «բնականոն» կամ աննշույթ անդամի բնութագիրը քննվում է երեք լեզուների ամբողջական հոլովական հարացույցների զուգադրությամբ. դա թույլ է տալիս եզակի ձևերում համակարգված տարբերակել թվային և հոլովական նշույթավորումը:
4. Թվային նշույթի տեղակայումը բառաձևում, անվանական խմբում կամ համաձայնվող անդամում կիրառվում է որպես եռալեզու զուգադրության չափանիշներից մեկը:
5. Եռալեզու նյութով անեզականության դրսևորումները դասակարգվում են երեք ենթախմբի՝ բուն անեզականներ, եզակի–հոգնակի հակադրության անհամարժեքություն դրսևորող անեզականներ և ներունակ (պոտենցիալ) անեզականներ: Ի տարբերություն Ա. Իսաչենկոյի մոտեցման, որի համաձայն միայն եզակի ձևով գործածվող հավաքական գոյականներն են դիտվում որպես անհոգնականների առանձին խումբ, հավաքականությունն ու անհոգնականությունը սահմանազատվում են ըստ տարբեր հիմքերի՝ իմաստային և հարացուցային:
6. Բայի դեպքում քերականական թիվը սահմանազատվում է գործողության բազմակիության կամ հավաքականության բառային և բառակազմական արտահայտությունից. երեք լեզուների նյութով քննվում են կրկնական կամ բազմապատկական բայերը (հմմտ. հյ. *ջարդոտել*, գերմ. schütteln «թափահարել», ռուս. почитывать «պարբերաբար մի քիչ կարդալ»), ինչպես նաև բազմակի կամ հավաքական գործողություն նշանակող բայերը (հմմտ. հյ. *հավաքվել* – գերմ. sich versammeln – ռուս. собираться), որոնք, ըստ Ռ. Մ. Մեյերի եզրույթային նշանակման, կոչվում են verba pluralia tantum, սակայն ձևաբանորեն անեզական չեն:
7. Ըստ թվային իրացման՝ դերանունները բաժանվում են եզակի–հոգնակի հակադրություն ունեցող, միայն մեկ թվային արժեքով գործածվող և թվի նկատմամբ ձևաբանորեն անփոփոխ դերանունների, իսկ եռալեզու համեմատությամբ նկարագրվում են հեղինակային (համեստության) հոգնակիի իրացումները:
8. Ցույց է տրվում, որ ձևային և գործառական համարժեքությունները միշտ չէ, որ համընկնում են. նույն հասկացությունը մի լեզվում կարող է արտահայտվել անեզական գոյականով, մյուսներում՝ եզակի–հոգնակի հակադրություն ունեցող բառով (հմմտ. հյ. ծնող, ծնողներ – գերմ. die Eltern – ռուս. родитель,

родители), իսկ արտաքինից համընկնող եզակի կամ հոգնակի ձևերը միշտ չէ, որ ունեն նույն իմաստագործառական արժեքը:

Պաշտպանության ներկայացվող հիմնական դրույթներն են.

1. Թիվը գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում ձևաբանական և ձևաշարահյուսական (морфосинтаксический) միջոցներով իրացվող քերականական կարգ է, որի ձևային արժեքը միշտ չէ, որ համընկնում է արտահայտվող իրական քանակի հետ. դրանց հարաբերությունը պայմանավորվում է բառային իմաստով, շարահյուսական համաձայնությամբ և համատեքստով:
2. Գոյականի եզակիի ձևը թվային հակադրության մեջ հիմնականում աննշույթ է, սակայն եզակի թվի հոլովական հարացույցի առանձին անդամներ կարող են ունենալ նյութականորեն արտահայտված հոլովական վերջավորություններ, փոփոխված հիմքեր, շեշտափոխություն կամ ձևահնչույթաբանական այլ ցուցիչներ: Հետևաբար եզակիի աննշույթայնությունը վերաբերում է եզակի–հոգնակի հակադրության արտահայտմանը և չի կարող տարածվել եզակի թվի ամբողջ հոլովական հարացույցի կառուցվածքի վրա:
3. Գրական արևելահայերենում և ռուսերենում գոյականի բառաձևը թվի ու հոլովի արժեքների արտահայտման հիմնական կրողն է, թեև համապատասխան տեղեկությունը կարող է արտահայտվել նաև համաձայնվող անդամներով: Գերմաներենում թվային և հոլովական տեղեկությունը հաճախ բաշխվում է անվանական խմբի բաղադրիչների՝ գոյականի, հոդային կամ դերանվանական որոշչի և ածականի միջև:
4. Անեզականությունը, անհոգնականությունն ու հավաքականությունը թվի կարգի հետ տարբեր հարաբերություններ ունեցող երևույթներ են: Բուն անեզական գոյականներն ունեն միայն հոգնակի ձև, անհամարժեքության դեպքերում եզակի ձևն իմաստային առումով չի համապատասխանում հոգնակիին, իսկ ներունակ անեզականները, ունենալով երկու ձևն էլ, գործածվում են գերազանցապես հոգնակի. բոլոր դեպքերում դրանց իրական քանակային արժեքը որոշվում է բառային իմաստով ու համատեքստով: Անհոգնական գոյականների հոգնակի ձևը բացակայում է կամ գործածական ու իմաստային սահմանափակումներ ունի: Հավաքական գոյականները բառային իմաստով բազմությունը ներկայացնում են որպես միասնական ամբողջություն և այդ իմաստով սովորաբար գործածվում են եզակի ձևով: Դրանց մի մասը հոգնակի ձև չունի (հմմտ. գերմ. das Obst «միրգ»), իսկ հոգնակի ձևի առկայության դեպքում այն նշում է ոչ թե ամբողջության անդամների բազմություն, այլ մի քանի ամբողջություն (հմմտ. հյ. *ժողովուրդներ* – գերմ. die Völker – ռուս. народы, գերմ. die Mannschaften «թիմեր»), կամ էլ ենթարկվում է իմաստային տեղաշարժի՝ նշելով տեսակներ, հաստատություններ (հմմտ. գերմ. die Getreide «հացահատիկի տեսակներ», die Polizeien «ոստիկանական հաստատություններ»): Հետևաբար հավաքականությունն իմաստային հատկանիշ է, անհոգնականությունը՝ հարացուցային սահմանափակում, և դրանք միայն մասամբ են համընկնում:

5. Բայի քերականական թիվը դիմավոր բայաձևի դեմք–թիվ (ռուսերենի սահմանական եղանակի անցյալ ժամանակում և պայմանական եղանակում՝ սեռ–թիվ) հարացույցի բաղադրիչ է և շարահյուսորեն դրսևորվում է ենթակա–ստորոգյալ համաձայնությամբ: Այն արտահայտում է ոչ թե ինքնին գործողությունների քանակը, այլ հիմնականում ենթակայի քերականական թիվը, որը միշտ չէ, որ համընկնում է գործողություն կատարողների իրական քանակի հետ: Անորոշ-անձնական կառույցներում հոգնակի բայաձևն առհասարակ չի մատնանշում գործողություն կատարողների քանակը (հմմտ. հյ. *ասում են* – ռուս. говорят), իսկ գերմաներենում նույն գործառույթն իրացվում է հիմնականում man դերանվամբ և եզակի բայաձևով (հմմտ. man sagt «ասում են»):
6. Դերանունների թվային ձևերը չեն արտացոլում միայն անհատների թվաբանական գումարը: Առաջին դեմքի հոգնակին սովորաբար ներառում է խոսողին և նրա հետ միավորվող այլ անձանց, իսկ երկրորդ դեմքի հոգնակին կարող է վերաբերել մի քանի հասցեատերերի: Քաղաքավարական կիրառությամբ հոգնակի ձևը կարող է վերաբերել մեկ անձի՝ գրական արևելահայերենում և ռուսերենում երկրորդ դեմքի (*Դուք*, Вы), իսկ գերմաներենում՝ ձևով երրորդ դեմքի հոգնակի (Sie «Դուք») դերանվամբ: Դերանվան թվային արժեքը որոշվում է ձևաբանական կազմության, դեմքի, հոլման, հաղորդակցական իրադրության և համատեքստի փոխազդեցությամբ:

Աշխատանքի տեսական և գործնական նշանակությունը: Աշխատանքի տեսական նշանակությունն այն է, որ դրա արդյունքները լրացնում են զուգադրական քերականության, քերականական կարգերի և նշույթավորվածության տեսության տվյալները գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի նյութով, իսկ քերականական և իրական թվերի տարբերակման վրա հիմնված չափանիշները կարող են կիրառվել այլ լեզուների թվի կարգի զուգադրական ուսումնասիրություններում: Աշխատանքի արդյունքները կարող են կիրառվել ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության, երեք լեզուների տեսական և զուգադրական քերականության դասընթացներում, ինչպես նաև օտար լեզուների ուսուցման, թարգմանության, բառարանագրության և խմբագրման բնագավառներում:

Աշխատանքի փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսությունը գրվել է Երևանի պետական համալսարանի հայ բանասիրության ֆակուլտետի հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնում, քննարկվել և պաշտպանության է երաշխավորվել ամբիոնի 28.10.2026 թ. նիստում: Ատենախոսության թեմայով հրապարակվել է վեց գիտական հոդված: Առաջին գլխի հիմնական դրույթներն արտացոլված են 1-ին, 3-րդ և 4-րդ, երկրորդ գլխինը՝ 3-րդ, 4-րդ և 6-րդ, իսկ երրորդ գլխինը՝ 2-րդ և 5-րդ հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից և օգտագործված գրականության ցանկից (110 անուն, այդ թվում՝ 70 գիտական աշխատություն, 27 գեղարվեստական և այլ սկզբնաղբյուր, 7 էլեկտրոնային

աղբյուր և 6 բառարան): Աշխատանքի ընդհանուր ծավալը 146 էջ է: Յուրաքանչյուր գլուխ ավարտվում է եզրահանգումներով:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առաջին գլուխը՝ «Եզակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները», բաղկացած է երեք ենթագլխից, որոնցում քննվում է գոյականի, բայի և դերանվան եզակի թիվը: Ռ. Յակոբսոնը ձևաբանական կարգերում տարբերակում է նշույթավոր անդամը, որը մատնանշում է որոշակի հատկանիշի առկայությունը, և աննշույթ անդամը, որի ընդհանուր իմաստը չի որոշակիացնում այդ հատկանիշի առկայությունը կամ բացակայությունը: Թվի կարգում եզակին հիմնականում աննշույթ անդամն է: Ռ. Յակոբսոնը տարբերակում է նաև քերականական ձևի ընդհանուր իմաստը, որը կախված չէ համատեքստից, և մասնավոր իմաստները, որոնք պայմանավորված են տվյալ կառույցով ու շրջապատող բառերի ձևային և բառային իմաստներով: Այս տեսական մոտեցումը թվի կարգի քննության նկատմամբ կիրառելիս եզակիի՝ «մեկ առարկա» նշանակությունը կարելի է դիտարկել որպես հոգնակիին հակադրված մասնավոր իմաստ, մինչդեռ եզակիի մյուս իմաստային դրսևորումները պայմանավորված են բառային իմաստով և համատեքստով:

1.1. Գոյականի եզակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները

1.1.1 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ թեք հոլովների կազմության ժամանակ կարող են փոխվել հիմքը, վերջավորությունը, շեշտի դիրքը և բառաձևի հնչյունական կազմը (հմմտ. հյ. հայր – հոր, գերմ. der Mensch – des Menschen «մարդը – մարդու», ռուս. сон – сна «քուն – քնի», рукá – рýку «ձեռք – ձեռքը»):

1.1.1.1 կետում նշվում է, որ *–ի*-ով ավարտվող գոյականների բառավերջի *–ի*-ն Է. Աղայանը դիտարկել է որպես ուղղական հոլովի վերջավորություն, քանի որ այն թեք հոլովաձևերում չի պահպանվում: Այս տեսակետին առարկում է Մ. Ասատրյանը՝ նշելով, որ բառավերջի հնչույթը վերջավորություն համարելու համար բավական չէ միայն դրա փոխարինումը հարացուցային վերջավորություններով, այլ անհրաժեշտ է նաև, որ այն ձևաբանական իմաստ արտահայտի: Սույն աշխատանքում *–ի*-ն դիտարկվում է հարացուցային ձևակազմության տեսանկյունից՝ որպես թեք հոլովաձևերի հիմքում չպահպանվող ձևային տարր՝ առանց դրան ինքնուրույն ձևաբանական իմաստ վերագրելու:

1.1.1.2 կետում ցույց է տրվում, որ նյութական վերջավորությանը զուգակցվող հիմքի ներհարացուցային փոփոխությունները դիտարկվում են որպես հոլովաձևի կազմությանը մասնակցող հիմքային տարբերակներ, ոչ թե որպես ինքնուրույն հոլովական ցուցիչներ:

1.1.1.3 կետում ցույց է տրվում, որ հայերենում գոյականացած ածականները ստանում են գոյականին բնորոշ հոլովական վերջավորություններ և ձևավորում գոյականական հարացույց, ինչպես՝ *բարի – բարու – բարուց, լավ – լավի – լավից*: Գերմաներենում տարբերակվում են բառային՝ նեղ իմաստով գոյականացումը և

ածականի կամ դերբայի գոյականական գործածությունը: Գոյականական գործածության դեպքում ածականը կամ դերբայը պահպանում է ածականական հոլովումը, ինչպես՝ der Deutsche – ein Deutscher «գերմանացին – մի գերմանացի»: Երեք լեզուների հիմնական կառուցվածքային տարբերություններն ամփոփված են աղյուսակ 1-ում: Այսպիսով՝ գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի գոյականի եզակի թվի կառուցվածքային առանձնահատկությունները հնարավոր է ամբողջականորեն նկարագրել միայն թվային հակադրության, հոլովական հարացույցի, հիմք–վերջավորություն հարաբերության և հոլովական նշույթավորման դրսևորումների համատեղ քննությամբ:

1.1.2 ենթաբաժնում քննվում են գոյականի եզակի թվի իմաստագործառական դրսևորումները:

1.1.2.1 կետում նշվում է, որ որոշ դեպքերում գոյականների քերականական եզակի թիվը ցույց է տալիս ոչ թե մեկ առանձին հաշվելի միավոր, այլ որպես ամբողջություն ընկալվող անորոշ քանակ:

1.1.2.2 կետում ցույց է տրվում, որ որոշյալ հոդի կամ համապատասխան լրացումների հետ եզակի թվով բառաձևը, դուրս գալով եզակիի սահմաններից, ունակ է արտահայտելու թվաքանակի անորոշություն, առարկայի կամ երևույթի ընդհանրական բնույթ՝ հոգնակիության իմաստով, առանց հոգնակիին հատուկ ցուցիչներ կիրառելու:

1.2. Բայի եզակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները

Եզակի–հոգնակի թվային հակադրությունը վերաբերում է ոչ թե գործողություն-ների քանակին, այլ գործողություն կատարողի կամ վիճակի կրողի՝ քերականորեն եզակի կամ հոգնակի ներկայացմանը:

1.2.1 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ տիպաբանական տեսանկյունից գրական արևելահայերենի բայը դրսևորում է լեզուների վերլուծական տիպին բնորոշ առանձնահատկություններ: Գերմաներենի բայն ունի կազմության խառը տիպ: Ռուսերենն ունի կազմության համադրական և մասամբ վերլուծական բնույթ: Վերլուծական կազմության դեպքում թվակարգային, ինչպես նաև դիմային բեռնվածությունն ընկնում է խոնարհված օժանդակ բայի վրա, իսկ համադրական կազմության դեպքում՝ խոնարհման վերջավորության վրա:

1.2.2 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ ռուսերենում սահմանական եղանակի անցյալ ժամանակի և պայմանական եղանակի եզակի թվի բայաձևերը տարբերակում են սեռը, բայց չեն արտահայտում քերականական դեմքը: Գերմաներենում, ի տարբերություն հայերենի և ռուսերենի, անձնական դերանունով արտահայտված ենթական սովորաբար չի զեղչվում: Երկրորդ դեմքի եզակի թվով արտահայտված բայերը կարող են արտահայտել սովորաբար հանդես եկող, ընդհանուր ճանաչում գտած եղելությունների գաղափար, ինչպես՝ «Աջով տուր, որ ձախով վերցնես»: Երրորդ դեմքի եզակի բայաձևը կարող է հանդես գալ նաև անդեմ նշանակությամբ, ինչպես՝ метёт «բուք է անում», дует «փչում է» և այլն:

1.3. Դերանվան եզակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները

1.3.1 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ եզակի–հոգնակի թվային հակադրությունն առավել հստակ դրսևորվում է անձնական և մի շարք ցուցական դերանունների դեպքում: Դու-ն եզակի թվում երբեմն կիրառվում է ընդհանրական՝ ոչ միայն կոնկրետ խոսակցին, այլև առհասարակ մարդուն կամ տվյալ դասի յուրաքանչյուր անդամին վերաբերող բովանդակությամբ:

1.3.2 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ թվային հակադրության նկատմամբ դերանունների վերաբերմունքը միատեսակ չէ: Դրանց մի մասն ունի եզակի և հոգնակի ձևերի հակադրություն, մի մասը գործածվում է միայն եզակի կամ միայն հոգնակի թվով, իսկ որոշ դերանուններ ձևաբանորեն անփոփոխ են և իրենց թվային արժեքը ստանում են շարահյուսական կապից ու համատեքստից: Այսպիսով՝ դերանունների թվային արժեքը որոշվում է նրանց ձևաբանական կազմությամբ, շարահյուսական գործառույթով և համատեքստային նշանակությամբ, իսկ գերմաներենի ձևական es դերանունը չունի ինքնուրույն առարկայական-քանակական վերաբերություն: Գոյականի, բայի և դերանվան եզակի թվի զուգադրական քննության արդյունքներն ամփոփված են աղյուսակ 2-ում:

Երկրորդ գլուխը՝ «Հոգնակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները», բաղկացած է երեք ենթագլխից: Սույն գլխում գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի հոգնակի թվի դրսևորումները քննվում են դարձյալ գոյականի, բայի և դերանվան շրջանակում: Գրական արևելահայերենում անհաշվելի գոյականների հոգնակի ձևերը կարող են անվանել նյութի տարբեր տեսակներ, նյութի առատություն, երևույթի տևականություն կամ բազմակիություն, իսկ ռուսերենում նման ձևերը նշում են նյութերի տեսակներ, համատարած զանգված կամ նյութի զբաղեցրած տարածություն, և այդ դեպքերում թվի կարգը ոչ թե զուտ քերականական է, այլ բառային-քերականական: Վ. Ադմոնին եզակին բնութագրում է որպես թվակարգային համակարգի «բնականոն» եզր:

2.1. Գոյականի հոգնակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները

2.1.1 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ գրական արևելահայերենում *–եր* և *–ներ* վերջավորությունները հոգնակիի կազմության համակարգային, բնականոն ձևեր են դիտվում: Գրական արևելահայերենում կիրառվում է նաև գրաբարից անցած *–ք*-ն՝ դառնալով *–ացի, –եցի, –ցի* վերջածանցներով բառերի դեպքում հոգնակիակազմության միջոց, ինչպես՝ *տեղացի – տեղացիք*: *–ք* հոգնակերտը *–այք* ձևով հանդես է գալիս նաև *կին – կանայք, տիկին – տիկնայք, պարոն – պարոնայք* բառաձևերում: Ոչ համակարգային հոգնակիակազմության մասնիկ է նաև *–իկ*-ը՝ *մարդ – մարդիկ, տղամարդ – տղամարդիկ*: Գերմաներենում առանձնացվում է հոգնակերտների –e, –(e)n/–n, –er, –s շարքը և զրոյական վերջավորությունը: –s հոգնակերտը գերմաներենի հոգնակիի կազմության

համակարգային տիպերից է, սակայն գործածվում է բառերի որոշակի խմբերի դեպքում: Ռուսերենում հոգնակի թվի համակարգային վերջավորություններն են ы/–и, իսկ չեզոք սեռի գոյականների մեծ մասում՝ –а/–я: Ոչ համակարգային հոգնակիակազմության ձևերից են պատմական –ья-ով կազմությունները, արական սեռի որոշ գոյականների –а/–я-ով հոգնակիները, ինչպես նաև տարարմատ ձևերը:

2.1.2 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ զուգադրվող երեք լեզուներում հոգնակիի կազմությունը երբեմն ուղեկցվում է հիմքի վերակազմավորմամբ, ինչյունափոխությամբ և շեշտի տեղափոխությամբ:

2.1.3 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ եթե գրական արևելահայերենում հոգնակերտից հետո հաջորդաբար ձևավորվում են հոլովաձևերը, իսկ ռուսերենում թվի և հոլովի արժեքները հիմնականում արտահայտվում են միասնական վերջավորություններով, ապա գերմաներենում գոյականը բառարանում եզակիի կողքին ներկայացվում է նաև հոգնակի բառաձևով՝ որպես տվյալ բառին հատուկ հոգնակիի ձևակազմություն (աղյուսակ 3):

2.1.4 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ որոշ բառերի դեպքում երկձև հոգնակի բառաձևերն ի հայտ են բերում իմաստատարբերակիչ նշանակություն, ինչպես՝ *մատենագրեր* (ձեռագիր մատյաններ) – *մատենագիրներ* (ձեռագիր մատյան գրողներ): Զուգադրվող երեք լեզուներում գոյականի հոգնակի բառաձևերը կարող են ծառայել որպես հուզական-արտահայտչական ոճական հնար (հմմտ. հյ. *ցրտեր* – գերմ. die Kälten – ռուս. холода)՝ այս կերպ արտահայտելով ոչ միայն քանակական բազմություն, այլև բառիմաստի սաստկացում:

2.2. Բայի հոգնակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները

2.2.1 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ վերլուծական կազմություններում թվակարգային տեղեկությունը կրում է խոնարհված օժանդակ բայը (հմմտ. հյ. գրում ենք, գերմ. wir haben gelesen «կարդացել ենք», ռուս. будем писать «գրելու ենք»), իսկ համադրական կազմություններում՝ խոնարհված բայի վերջավորությունը (հմմտ. հյ. գրեցինք, գերմ. wir lasen «կարդացինք», ռուս. пишем «գրում ենք») (աղյուսակ 4):

2.2.2 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ եթե երրորդ դեմքի հոգնակի թվով դրված բայ-ստորոգյալը գործածվում է առանց դերանվան, ապա անորոշ-անձնական կամ ընդհանրական կառույցներում կարող է կրել ընդհանրական իմաստ:

2.3. Դերանվան հոգնակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները

2.3.1 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ *ես* անձնական դերանվան հոգնակին չի կազմվում նույն դեմքի եզակիից, այլ տարարմատ և *–ք* վերջածանցի հավելմամբ՝ *մենք*, գերմաներենում՝ ich – wir, ռուսերենում՝ я – мы, որոնց դեպքում ևս ունենք տարարմատ (սուպլետիվ) հոգնակիի իրացում (աղյուսակ 5): *Մենք* դերանունը չի ենթադրում *ես* + *ես* + *ես*, այլ *ես*՝ ներառյալ *այլք*:

2.3.2 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ այն դեպքերում, երբ խոսողը փորձում է ստվերում թողնել իր ես – ը, եզակի թվի փոխարեն իր խոսքում գործածում է *մենք* հոգնակի ձևը: Անձնական դերանվան հոգնակի բառաձևի նման կիրառությունը բնորոշվում է որպես հեղինակային հոգնակի (Pluralis Auctoris) կամ համեստության հոգնակի (Pluralis Modestiae): Տարբերակվում է նաև գերազանցության (կամ մեծության, վեհության) հոգնակի (Pluralis Majestatis) եզրույթը: Այսպիսով՝ դերանունների հոգնակի թվի կիրառման մասնավոր դեպքերը փաստում են, որ դրանք առարկայական վերաբերության ծավալի տեսակետից բավականին առաձգական են՝ ընդգրկելով մեկ անձից կամ երևույթից մինչև առհասարակ բոլոր մարդկանց, ընդհանուր դասը կամ առարկաները:

Երրորդ գլուխը՝ «Անեզականության, անհոգնականության և հավաքականության դրսևորումները», բաղկացած է հինգ ենթագլխից: Սույն գլխում գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի նյութի հիման վրա քննվում են թվի քերականական ձևի և իմաստային բովանդակության անհամապատասխանության, ինչպես նաև բազմակիության բառային արտահայտության առանձնահատկությունները: Ինչպես նշում է Մ. Ասատրյանը, անհոգնական և անեզական բառերի կարգերն արդի հայերենին բնորոշ չեն: Դ. Գյուրջինյանը հայերենի դեպքում հավաքականությունը դիտարկում է որպես թվի կարգի շրջանակում գտնվող ենթակարգ:

3.1. Անեզականության դրսևորումները գոյականի մեջ

3.1.1 ենթաբաժնում քննվում է անեզական գոյականների տեղը թվի քերականական կարգում: Գ. Ցիֆոնունն այս գոյականները համարում է թվի քերականական կարգի մաս, սակայն նշում է, որ պետք է ընդունել վերջիններիս հարացուցային անլիարժեքությունը:

3.1.2 ենթաբաժնում նշվում է, որ անեզականության դրսևորումները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք ենթախմբի:

3.1.2.1 կետում քննվում են բուն անեզական գոյականները, որոնք առհասարակ բացառում են բառի եզակի թվով գործածությունը, ինչպես, օրինակ, որոշ տեղանուններ (հմմտ. հայ. Ալպեր – գերմ. die Alpen – ռուս. Альпы):

3.1.2.2 կետում քննվում են եզակի–հոգնակի հակադրության անհամարժեքություն և համատեքստային պայմանականություն դրսևորող անեզականները:

3.1.2.3 կետում քննվում են ներունակ (պոտենցիալ) անեզականները, որոնք նույն իմաստով ունեն եզակի և հոգնակի բառաձևեր, սակայն առավելապես կիրառվում են հոգնակի թվով:

3.1.3 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ ռուսերենում առավելապես անեզական են կամ եզակի թվով սակավ են գործածվում բազմադեպ երևույթներ, մտավոր, բարոյական հասկացություններ արտահայտող գոյականները, որոնց հայերենում և գերմաներենում հաճախ համապատասխանում են եզակի ձևեր, ինչպես՝ бредни – զառանցանք(ներ), հերյուրանք(ներ) – der Unsinn:

3.1.5 ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ գրական արևելահայերենում, ի տարբերություն հին գրական հայերենի, որտեղ անեզական գոյականները զգալի թիվ են կազմում, գոյականների այս խումբը խիստ սահմանափակ է:

3.1.6 ենթաբաժնում նշվում է, որ անեզականները զուգադրվող երեք լեզուներում, ունենալով հոգնակիաձև կազմություն, կարող են բովանդակային պլանում արտահայտել մեկ ամբողջություն կամ մեկից ավելի միավորներ, իսկ թվային իմաստի հստակեցումը պայմանավորվում է իրավիճակով, համատեքստով կամ ուղեկցող լրացումներով:

3.2. Անհոգնականության դրսևորումները գոյականի մեջ

3.2.1–3.2.2 ենթաբաժիններում նշվում է, որ անհոգնական գոյականները (լատ. singularia tantum) հիմնականում անվանում են անհաշվելի նյութեր, վերացական հասկացություններ, հավաքականություններ կամ եզակի իրողություններ և իրենց հիմնական իմաստով սովորաբար չունեն հոգնակիի համապատասխան ձևեր: **3.2.3** ենթաբաժնում ցույց է տրվում, որ երբեմն հնարավոր է դառնում վերացական գոյականների՝ *–եր*, *–ներ* հոգնակերտ մասնիկների միջոցով հոգնակի ձևերի կազմությունը, որոնք արտահայտում են ոչ թե նույն վերացական իմաստի պարզ հոգնակիություն, այլ հատկանիշի մեկից ավելի մասնավոր դրսևորումներ:

3.2.5 ենթաբաժնում քննվում է անհաշվելի գոյականների հոդային կիրառությունը գերմաներենում: Այսպիսով՝ անմիջական հաշվելիության չենթարկվող հասկացությունների այս խմբերի քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանց անհաշվելիությունը բացատրվում է բառի իմաստով, այն է՝ գոյականը հաշվելի է դառնում և կարող է թվական լրացում ստանալ, երբ գործածվում է մասնավորեցված, տեսակային կամ թանձրացական իմաստով:

3.3. Հավաքականության դրսևորումները գոյականի մեջ

3.3.1 ենթաբաժնում քննվում են հավաքական գոյականները, որոնք եզակի ձևով գործածվելիս բովանդակային պլանում նշում են միատեսակ առարկաների, անձանց կամ կենդանի էակների՝ որպես մեկ ամբողջություն ընկալվող բազմություն, օր.՝ հյ. *բանակ* – գերմ. die Armee – ռուս. армия: Ա. Իսաչենկոն միայն եզակի ձևով գործածվող հավաքական գոյականները դիտում է որպես անհոգնականների (singularia tantum) առանձին խումբ, սակայն պետք է հաշվի առնել, որ եթե անհոգնականները հիմնական իմաստով չեն արտահայտում հաշվելի մեկ–շատ հակադրություն, ապա հավաքականները մեկ ամբողջության մեջ ներկայացնում են մեկից ավելի միավորներից կազմված բազմություն: Դրանք եզակի թվի կառուցվածքային կաղապարում պարունակում են հոգնակիության կշիռ:

3.3.2–3.3.4 ենթաբաժիններում քննվում են հավաքականության բառակազմական միջոցները: Հ. Պետրոսյանն արտահայտության պլանում տարբերակում է պարզ, արմատական (*երամ*) կամ հատուկ հավաքականակերտ ածանցներով (*–եղեն*, *–ություն*, *–անի*, *–որայք*, ինչպես՝ *սպիտակեղեն*, *դեղորայք*) ձևավորված հավաքական գոյականներ: Գերմաներենում հավաքական իմաստ կարող են արտահայտել –tum, –schaft, –heit, –ung ածանցներով, Ge–…–e զուգածանցով, ինչպես նաև –werk, –zeug երկրորդ բաղադրիչներով կամ

ածանցակերպներով կազմված որոշ գոյականներ: Ռուսերենի –ство, –ество, –енство, –инство վերջածանցները որոշ կազմություններում արտահայտում են հավաքական կամ վերացական իմաստ և մասամբ համարժեք են հայերենի –*ություն*, գերմաներենի՝ –heit, –schaft ածանցներին, ինչպես՝ большинство – մեծամասնություն – die Mehrheit:

3.4. Բազմակի կամ հավաքական իմաստի բառային դրսևորումները բայի մեջ

Այս ենթագլխում նշվում է, որ կան բայեր, որոնք իրենց բառային իմաստով ենթադրում են մեկից ավելի մասնակից կամ գործողության հավաքական կրող, ինչպես՝ հյ. *հավաքվել*, *վխտալ*. գերմ. sich versammeln «հավաքվել». ռուս. собираться «հավաքվել»: Ռ. Մ. Մեյերը նման բայերն անվանում է անեզական բայեր՝ verba pluralia tantum: Բայերը երբեմն նշում են գործողության հաճախակի կրկնություն, բազմակիություն՝ առանց թվակարգային ցուցիչի կամ հոգնակի թվով դրված լրացման, ինչպես՝ հյ. *–ափ/–ուփ/–կոփ/–տ* ածանցներով բազմապատկական բայերը՝ *ջարդել – ջարդոտել*, *նստել – նստոտել*, *կոտրել – կոտրատել*: Այսպիսով՝ բայի դեպքում անհրաժեշտ է տարբերակել քերականական թվի արտահայտությունը և բառային իմաստով կամ բառակազմական միջոցներով դրսևորվող բազմակիությունը կամ հավաքականությունը:

3.5. Ոչ եզակի իմաստի դրսևորումները դերանվան մեջ

3.5.1 ենթաբաժնում նշվում է, որ փոխադարձ դերանունները (հմմտ. հյ. *իրար*, *միմյանց*, գերմ. einander «միմյանց», ռուս. друг друга «միմյանց») ձևաբանական թվային հակադրություն չեն կազմում, սակայն իրենց իմաստով ենթադրում են առնվազն երկու անձի կամ առարկայի փոխադարձ հարաբերություն և, հետևաբար, պարտադիր ոչ եզակի վերաբերություն: Հայերենում քանակական թվականից հետո գոյականը սովորաբար դրվում է եզակի թվով (երեք գիրք), գերմաներենում հոգնակի (drei Bücher): Դիտարկված երևույթների հիմնական համընկնումներն ու անհամարժեքություններն ամփոփված են աղյուսակ 6-ում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գրական արևելահայերենի, գերմաներենի և ռուսերենի թվի քերականական կարգի զուգադրական քննությունը թույլ է տալիս անելու հետևյալ եզրակացությունները.

1. Թիվը զուգադրվող երեք լեզուներում ձևաբանական և շարահյուսական միջոցներով իրացվող քերականական կարգ է, որի ձևային արժեքը միշտ չէ, որ համապատասխանում է իրական քանակայնությանը: Քերականական ձևի, բառային իմաստի, իրական քանակայնության և համատեքստային գործառույթի տարբերակումը թույլ է տալիս միասնական սկզբունքով նկարագրել թե՛ եզակի–հոգնակի կանոնավոր հակադրությունը, թե՛ դրա սահմանափակ կամ անհամաչափ դրսևորումները:
2. Գոյականի եզակին աննշույթ է միայն թվային հակադրության մեջ, մինչդեռ եզակի հոլովական հարացույցի առանձին ձևերը կարող են ունենալ հոլովական վերջավորություններ, հիմքի հերթագայություն, ընդլայնում կամ

շեշտափոխություն: Ընդ որում՝ հիմքի ձևահնչույթաբանական փոփոխությունները հոլովական նշույթ են համարվում միայն այն դեպքում, երբ ինքնուրույն քերականական արժեք են արտահայտում, իսկ հիմքի և վերջավորության սահմանը պարզվում է հարացույցի բոլոր ձևերի համադրությամբ:

3. Թվային և հոլովական տեղեկության կրողը զուգադրվող լեզուներում տարբեր է: Գրական արևելահայերենում և ռուսերենում այն հիմնականում գոյականի բառաձևն է, ընդ որում՝ ռուսերենում թիվն ու հոլովն արտահայտվում են միասնական վերջավորություններով: Գերմաներենում այդ տեղեկությունը հաճախ արտահայտվում է անվանական խմբի մակարդակում՝ հոդի, որոշչի և ածականի ձևերի համակցությամբ, մինչդեռ գոյականը կարող է ձևով անփոփոխ մնալ:
4. Հոգնակիի կազմության հիմնական միջոցը երեք լեզուներում էլ մասնիկավորումն է, սակայն դրա համակարգը տարբեր է. գրական արևելահայերենում այն հենվում է *–եր*, *–ներ* հոգնակերտների վրա, որոնց ընտրությունը հիմնականում պայմանավորված է բառի վանկաքանակությամբ, գերմաներենում՝ –e, –(e)n, –er, –s վերջավորությունների և զրոյական վերջավորության վրա, որոնք հաճախ ուղեկցվում են արմատական ձայնավորի քմայնացմամբ, իսկ ռուսերենում՝ –ы/–и, չեզոք սեռում՝ –а/–я վերջավորությունների վրա: Համակարգային ձևերին զուգահեռ երեք լեզուներում էլ գործում են ոչ համակարգային կազմություններ՝ պատմական մնացորդներ (*–ք*, –ья), տարահիմք ձևեր (человек – люди) և փոխառյալ բառերի առանձնահատուկ հոգնակիներ (Museen, Themata):
5. Գոյականի թվային ձևերի իմաստագործառական ծավալը չի սահմանափակվում քանակային հակադրությամբ: Եզակին կարող է արտահայտել տեսակային, ընդհանրական, զանգվածային, վերացական, առանձնակի և թանձրացական իմաստներ, ինչպես նաև միասեռ առարկաների ամբողջություն, իսկ հոգնակին կարող է ծառայել որպես ոճական հնար (հմմտ. հյ. *ցրտեր* – գերմ. die Kälten – ռուս. холода) կամ արտահայտել տեսակային և մասնավորեցնող իմաստներ: Զուգաձև հոգնակիները երեք լեզուներում էլ կարող են տարբերակել բառի իմաստները (հմմտ. հյ. *մատենագրեր* – *մատենագիրներ*, գերմ. die Wörter – die Worte, ռուս. листы – листья):
6. Բայի թիվը դիմավոր բայաձևի դեմք–թիվ հարացույցի բաղադրիչ է և դրսևորվում է եղանակի, դեմքի և ժամանակի կարգերի հետ համակցված (ռուսերենի անցյալ ժամանակում և պայմանական եղանակում՝ առանց դեմքի, եզակիում՝ սեռի հետ): Բայի թվային ձևը վերաբերում է ոչ թե գործողության քանակին կամ կրկնությանը, այլ ենթակայի քերականական թվին, որի հետ այն սովորաբար համաձայնեցվում է: Վերլուծական կազմություններում թվակարգային բեռնվածությունն ընկնում է խոնարհված օժանդակ բայի վրա, իսկ համադրական ձևերում թիվն արտահայտվում է վերջավորությամբ. գրական արևելահայերենի սահմանական եղանակում գերակշռում են վերլուծական ձևերը, գերմաներենի բայն ունի խառը՝ համադրական և վերլուծական կազմություն, իսկ ռուսերենինը հիմնականում համադրական է: Հայերենում և ռուսերենում երրորդ դեմքի հոգնակին կարող է ունենալ անորոշ-

անձնական կամ ընդհանրական իմաստ, մինչդեռ գերմաներենում նույն գործառույթն իրացվում է հիմնականում man դերանվամբ և եզակի բայաձևով: Գործողության բազմակիությունը կամ հավաքականությունը կարող է արտահայտվել նաև բառային իմաստով կամ բառակազմական միջոցներով (*հավաքվել* – sich versammeln – собираться, *ջարդոտել*), որոնք չեն նույնանում բայի քերականական թվի հետ:

7. Դերանվան թվային արժեքը միայն ձևաբանական կազմությամբ չի որոշվում. այն պայմանավորված է նաև դեմքով, վերաբերությամբ, հաղորդակցական իրադրությամբ և համատեքստով: Անձնական դերանունների առաջին դեմքի հոգնակին չի արտահայտում նույն անձանց թվաբանական գումար, իսկ քաղաքավարական (*Դուք* – Sie – Вы) և հեղինակային (*մենք* – wir – мы) կիրառություններում հոգնակի ձևը կարող է վերաբերել մեկ անձի: Ըստ թվային իրացման՝ դերանունները բաժանվում են եզակի–հոգնակի հակադրություն ունեցող, միայն մեկ թվային արժեքով գործածվող և թվի նկատմամբ ձևաբանորեն անփոփոխ դերանունների, ընդ որում՝ երեք լեզուների միջև առավել հստակ նմանությունները դրսևորվում են անձնական դերանունների դեպքում:
8. Անեզականությունը, անհոգնականությունը և հավաքականությունը թվի կարգի հետ տարբեր հարաբերություններ ունեցող երևույթներ են: Անեզականների մեջ առանձնանում են բուն անեզականները, եզակի–հոգնակի հակադրության անհամարժեքություն դրսևորող անեզականները և ներունակ անեզականները, որոնց իրական քանակային արժեքը որոշվում է բառային իմաստով ու համատեքստով: Անհոգնական գոյականները կամ հոգնակի ձև չունեն, կամ դրա առկայության դեպքում այն ուղեկցվում է իմաստային տեղաշարժով՝ արտահայտելով տեսակ կամ մասնավոր դրսևորում: Հավաքական գոյականները եզակի ձևով ներկայացնում են բազմությունը որպես միասնական ամբողջություն, իսկ հոգնակի ձևի առկայության դեպքում նշում են մի քանի այդպիսի ամբողջություն կամ ենթարկվում են իմաստային տեղաշարժի՝ նշելով տեսակներ, հաստատություններ: Այսինքն՝ հավաքականությունը բառի իմաստային հատկանիշ է, իսկ անհոգնականությունը՝ թվային հարացույցի սահմանափակում, ուստի այս երկու երևույթները միմյանց հետ միայն մասնակիորեն են համընկնում:
9. Հաշվելիությունը, թվականները և քանակական ցուցիչներն էական դեր ունեն թվային ձևի կազմության և մեկնաբանման մեջ, և հենց այստեղ էլ առավել հստակ են դրսևորվում երեք լեզուների անհամաչափությունները: Երկու միավորի իմաստը հայերենում սովորաբար արտահայտվում է եզակի գոյականով (հմմտ. երկու ոտքն էլ), գերմաներենում՝ հոգնակիով (հմմտ. beide Beine), իսկ ռուսերենում՝ ուղղական հոլովում սեռական եզակիով (հմմտ. обе ноги): Նույն առարկան կարող է մի լեզվում ներկայացվել անեզական գոյականով, մյուսներում՝ եզակի ձևով (հմմտ. հյ. *ակնոց* – գերմ. die Brille – ռուս. очки), ուստի թարգմանության, օտար լեզուների ուսուցման և բառարանագրության մեջ անհրաժեշտ է հենվել գործառական, ոչ թե ձևային համարժեքության վրա:

10. Եռալեզու զուգադրության համար առանձնացվում են հետևյալ ընդհանուր չափանիշները. ա) թվային և հոլովական նշույթի տեղակայումը բառաձևում, անվանական խմբում կամ համաձայնվող անդամում, բ) ձևային տիպը՝ մասնիկավորում, հիմքի փոփոխություն, տարահիմք կազմություն, համադրական կամ վերլուծական կառույց, գ) համակարգային և ոչ համակարգային ձևերի հարաբերությունը, դ) հարացուցային ամբողջականությունը՝ եզակի–հոգնակի հակադրության ամբողջական կամ սահմանափակ իրացումը, ե) համաձայնությունը և այլ քերականական կարգերի հետ փոխկապակցվածությունը, զ) թվային ձևի իմաստը և համատեքստային գործառույթը: Այս չափանիշներն ամփոփում են աշխատանքի վեց համեմատական աղյուսակներում կիրառված համեմատության հիմքերը և կարող են կիրառվել նաև այլ լեզուների թվի կարգի զուգադրական քննության մեջ:
11. Ընդհանուր առմամբ՝ եզակի–հոգնակի հակադրությունը զուգադրվող երեք լեզուներում էլ թվի կարգի հիմքն է, սակայն լեզուներն էապես տարբերվում են նրանով, թե որտեղ և ինչ միջոցներով է արտահայտվում թվային տեղեկությունը, որքանով է ամբողջական թվային հարացույցը և ինչ իմաստագործառական արժեքներ կարող են ստանալ թվային ձևերը:

Ատենախոսության թեմայով հրատարակված աշխատանքների ցանկ

1. Սողոմոնյան Ա. Ս., Գոյականների եզակի թվի արտահայտությունը և իմաստագործառական դրսևորումները գրական արևելահայերենում, ռուսերենում և գերմաներենում (զուգադրական քննության փորձ), *Foreign Languages in Higher Education*, 2024, հ. 28, № 1 (36), էջ 134–149, DOI: 10.46991/FLHE/2024.28.1.134:
2. Սողոմոնյան Ա. Ս., Գոյականների անհոգնականության և հավաքականության դրսևորումները գրական արևելահայերենում, ռուսերենում և գերմաներենում, *Մանկավարժական միտք*, 2024, էջ 39–46:
3. Սողոմոնյան Ա. Ս., Բայի եզակի և հոգնակի թվակարգային իրացումները գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում, *Մանկավարժական միտք*, 2025, էջ 38–50:
4. Սողոմոնյան Ա. Ս., Դերանվան եզակի և հոգնակի թվի կազմությունը և իմաստագործառական դրսևորումները գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում, *Հայագիտական հանդես*, 2025, № 1 (68), էջ 29–47, DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v1i68.147:
5. Սողոմոնյան Ա. Ս., Անեզականության դրսևորումները գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում, *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 2025, № 3, էջ 173–184, DOI: 10.53548/0320-8117-2025.3-173:
6. Սողոմոնյան Ա. Ս., Գոյականի հոգնակի թվի կազմությունը և իմաստագործառական կիրառությունները գրական արևելահայերենում, գերմաներենում և ռուսերենում, *Վէմ* համահայկական հանդես, 2026, № 1 (93), էջ 167–193:

СОГОМОНЯН АННА СОГОМОНОВНА
КАТЕГОРИЯ ЧИСЛА В ЛИТЕРАТУРНОМ ВОСТОЧНОАРМЯНСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 «Общее и сравнительное языкознание»
Защита состоится 21 декабря 2026 г. в 15:00 часов, на заседании специализированного совета КВОН РА 019 по Лингвистике, действующего при Институте языка имени Р. Ачаряна
(адрес: Ереван 0015, ул. Григора Лусаворича, 15)

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена сопоставительному исследованию грамматической категории числа в литературном восточноармянском, немецком и русском языках. Число рассматривается с точки зрения соотношения формы и содержания: грамматическая форма, лексическое значение и выражаемая в данном контексте реальная количественность могут совпадать, но могут и расходиться (*գիրք* – *գրքեր*, das Buch – die Bücher, книга – книги, но *ջուր* – das Wasser – вода, *ակնոց* – die Brille – очки). Число существительного, глагола и местоимения анализируется как единая грамматическая категория с различными частеречными проявлениями, а явления pluralia tantum, singularia tantum и собирательности рассматриваются не как случайные исключения за пределами категории числа, а как асимметричные соотношения грамматической формы, лексического значения и реальной количественности.

Целью исследования является выявление средств выражения, структурной организации и функционально-семантических возможностей категории числа в трёх языках, общих черт и различий между языками, а также асимметрий между грамматическим и реальным числом. Теоретической базой исследования послужили научные грамматики трёх языков, фактическим материалом — примеры из художественных, публицистических и иных текстов и их переводов. В работе применены методы описательного и сопоставительного анализа; в основу сопоставления положен принцип функциональной эквивалентности.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, выводов и списка использованной литературы (110 наименований); общий объём работы — 146 страниц; работа содержит 6 сопоставительных таблиц. В первой главе рассматривается единственное число существительного, глагола и местоимения. Показано, что немаркированность единственного числа относится лишь к числовой оппозиции и не распространяется на всю падежную парадигму: отдельные формы единственного числа могут характеризоваться материально выраженными падежными окончаниями, изменённой основой, переносом ударения и другими морфонологическими особенностями. В армянском и русском языках носителем числовой и падежной информации является прежде всего словоформа существительного, а в немецком эта информация часто распределяется между компонентами именной группы. Анализируются, кроме того,

обобщённые, родовые, вещественные и абстрактные употребления единственного числа, глагольное число в рамках лично-числовой парадигмы и согласования, а также местоимения с числовой оппозицией и без неё.

Во второй главе описываются системные и несистемные средства образования множественного числа существительных, изменения основы, умлаут, перенос ударения, супплетивные формы и дублеты, а также стилистические употребления множественного числа (*ցրտեր* – die Kälten – холода). Рассматриваются множественное число глагола, неопределённо-личные и обобщённо-личные конструкции (немецкое man сочетается с глаголом в форме 3-го лица единственного числа), а также множественное число местоимений, в том числе вежливое множественное (*Դուք* – Sie – Вы), авторское множественное, или множественное скромности (Pluralis Auctoris, Pluralis Modestiae), и множественное величия (Pluralis Majestatis).

Третья глава посвящена ограниченности числовой парадигмы. Существительные pluralia tantum подразделяются на три подгруппы: собственно pluralia tantum, существительные с неэквивалентной и контекстуально обусловленной оппозицией единственного и множественного числа и потенциальные pluralia tantum. Показано, что собирательность является семантическим признаком слова, а singularia tantum — ограничением числовой парадигмы (форма множественного числа отсутствует или сопровождается семантическим сдвигом), и эти явления совпадают лишь частично. Отдельно рассматриваются глаголы с лексически выраженной множественностью (verba pluralia tantum), взаимные местоимения и количественные определители (*երկու ոտքն էլ* – beide Beine – обе ноги).

Научная новизна работы состоит в том, что число существительного, глагола и местоимения в трёх языках описывается по единым критериям сопоставления (локализация числового маркера, формальный тип, полнота парадигмы, согласование, значение и функция числовой формы). Исследование показывает, что формальные и функциональные эквиваленты в трёх языках совпадают не всегда: одно и то же понятие в одном языке может выражаться существительным pluralia tantum, а в других — словами с оппозицией единственного и множественного числа (*ծնող – ծնողներ*, die Eltern, родитель – родители); наиболее явные асимметрии проявляются в сфере исчисляемости и количественных определителей (*երկու ոտքն էլ* – beide Beine – обе ноги, *ակնոց* – die Brille – очки). Поэтому в переводе, преподавании иностранных языков и лексикографии необходимо опираться на функциональную, а не формальную эквивалентность.

Результаты исследования могут быть использованы в курсах общего и сравнительного языкознания, теоретической и сопоставительной грамматики трёх языков, а также в области преподавания иностранных языков, перевода, лексикографии и редактирования.

Ключевые слова: категория числа, единственное и множественное число, маркированность, падежная парадигма, pluralia tantum, singularia tantum, собирательность, согласование, сопоставительная грамматика.

SOGHOMONYAN ANNA SOGHOMON

THE CATEGORY OF NUMBER IN LITERARY EASTERN ARMENIAN, GERMAN AND RUSSIAN

Thesis for PhD degree in Philology, speciality 10.02.02, “General and Comparative Linguistics”

The defence will be held on 21 December, 2026 at 15:00, at the session of Specialized Council on Lingustics of 019 HESC RA in the Institute of Language after Hr. Acharian

(address: Yerevan, 0015, Grigor Lusavorich St.15)

SUMMARY

The thesis is a contrastive study of the grammatical category of number in literary Eastern Armenian, German and Russian. Number is examined from the perspective of the relationship between form and content: grammatical form, lexical meaning and the actual quantity expressed in a given context may coincide, but they may also diverge (*գիրք – գրքեր*, das Buch – die Bücher, книга – книги, but *ջուր* – das Wasser – вода, *ակնոց* – die Brille – очки). The number of nouns, verbs and pronouns is treated as a single grammatical category with different realizations across the parts of speech, while the phenomena of pluralia tantum, singularia tantum and collectivity are regarded not as random exceptions outside the category of number but as asymmetric relations between grammatical form, lexical meaning and actual quantity.

The aim of the research is to identify the means of expression, the structural organization and the functional-semantic potential of the category of number in the three languages, the similarities and differences between the languages, and the asymmetries between grammatical and actual number. The theoretical basis of the study comprises the scientific grammars of the three languages; the factual material consists of examples from literary, journalistic and other texts and their translations. The methods of descriptive and contrastive analysis are applied, and the comparison is based on the principle of functional equivalence.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions and a bibliography (110 titles); its total volume is 146 pages, and it contains 6 comparative tables. Chapter One deals with the singular of nouns, verbs and pronouns. It is shown that the unmarkedness of the singular concerns only the number opposition and does not extend to the entire case paradigm: individual singular forms may show overt case endings, modified stems, stress shifts and other morphophonological features. In Armenian and Russian, the main carrier of number and case information is the word form of the noun, whereas in German this information is often distributed across the components of the noun phrase. The chapter also analyses generic, kind-referring, mass and abstract uses of the singular, verbal number within the person–number paradigm and agreement, and pronouns with and without a number opposition.

Chapter Two describes the systemic and non-systemic means of plural formation in nouns, stem alternations, umlaut, stress shift, suppletive forms and doublets, as well as stylistic uses of the plural (*ցրտեր* – die Kälten – холода). It also examines the plural of verbs, indefinite-personal and generalized-personal constructions (German man takes a third-person singular verb), and the plural of pronouns, including the polite plural (*Դուք* – Sie – Вы), the authorial or modesty plural (Pluralis Auctoris, Pluralis Modestiae) and the plural of majesty (Pluralis Majestatis).

Chapter Three addresses restrictions on the number paradigm. Pluralia tantum nouns are classified into three subgroups: pluralia tantum in the strict sense, nouns with a non-equivalent and contextually conditioned singular–plural opposition, and potential pluralia tantum. It is shown that collectivity is a semantic feature of the word, whereas singularia tantum is a restriction of the number paradigm (the plural form is either absent or accompanied by a semantic shift), and the two phenomena overlap only partially. Verbs with lexically expressed plurality (verba pluralia tantum), reciprocal pronouns and quantifiers (*երկու ոտքն էլ* – beide Beine – обе ноги) are also considered.

The novelty of the research lies in describing the number of nouns, verbs and pronouns in the three languages using a single set of comparison criteria (location of the number marker, formal type, paradigmatic completeness, agreement, and the meaning and function of the number form). The study shows that formal and functional equivalents in the three languages do not always coincide: the same concept may be expressed by a pluralia tantum noun in one language and by words with a singular–plural opposition in the others (*ծնող – ծնողներ*, die Eltern, родитель – родители); the clearest asymmetries are found in the domain of countability and quantifiers (*երկու ոտքն էլ* – beide Beine – обе ноги, *ակնոց* – die Brille – очки). Translation, foreign language teaching and lexicography should therefore rely on functional rather than formal equivalence.

The results can be applied in courses of general and comparative linguistics and of the theoretical and contrastive grammar of the three languages, as well as in foreign language teaching, translation, lexicography and editing.

Keywords: category of number, singular and plural, markedness, case paradigm, pluralia tantum, singularia tantum, collectivity, agreement, contrastive grammar.

